

KOZIEŁ (221) *sb m*

-z- (219), -łz- (1), -f- (1).

o oraz e jasne.

sg *N* kozieł (61). ◇ *G* kozła (18). ◇ *D* kozłowi (4) *LibMal*, *RejWiz*, *RejZwierz*, *Mącz*, kozłu (1) *BielKron*. ◇ *A* kozła (42), kozieł (1) [*w znac. 5.*]. ◇ *I* kozł(e)m (10). ◇ *L* koźle (4). ◇ *V* koźle (3). ◇ *pl N* kozłowie (5) *FalZioł*, *KrowObr*, *BibRadz*, *WujNT*, kozły (3) *BartBydg*, *BielKron*, *Mącz*. ◇ *G* kozłów (48); -ów (1), -(o)w (47). ◇ *A* kozły (15). ◇ *I* kozły (2). ◇ *L* kozłach (3); -ach (2) *CzechRozm*, *CzechEp*; -äch (1) *BielKron*. ◇ *du A* (*cum nm*) kozłu (1) *BielKron* 38v.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XIX w.*

1. Dorosły samiec kozy; *Capra hircus L.* (*Rost*); *hircus Murm*, *Mymer*¹, *Mącz*, *Calag*, *Calep*, *Cn*; *haedus Mącz*, *Calep*, *Cn*; *caper Calag*; *tragos Calep*; *dux et maritus pecoris*, *vir capellarum*, *vir gregis caper Cn* (205) : Wilk gdy iągnię v koz widział/ Przed kozłem go porwać nie śmiał *BierEz N2*, *H3v* [5 r.], *M2v*, *M4* [2 r.]; *Murm* 39; *Mymer*¹ 26v; *KOzieł famiecz/ Ieſth kozieł zwierzę mocne śmiałe y waleczne/ w rogach ma mocz nawiętżą á w czele. FalZioł IV 10d*, +7, *I 48d* [2 r.], *IV 10c*, *d*, *V 28v*; *BielŻyw 54*; *BielKom Fv* [2 r.]; *RejFig Aa.8* [2 r.], *Dd2* [3 r.]; *RejZwierz 122* [4 r.]; *BielKron 6* [2 r.], *20* [2 r.], *24*, *63v*, *65*; *Mącz 76c*, *152a*, *156d*, *460c* [2 r.]; *SienLek 9*, *163v* [2 r.], *S2v*; *BudBib Zach 10/3*; *Calag 97a*; *Niechcę ią/ niechcę z twéy obory wołu/ Niechcę y kozłá z twoiého okołu KochPs 75*; *StrykKron 161* [4 r.]; *Báran iest nád owcami, kozieł nád kozámi, wżetecznicá Bávelska nád fwyimi popkámi. CzechEp 417*; *KochFr 124* [5 r.]; *KochBr 150*; *PudłFr 12*; *ZapKościer 1585/62v*; *Calep 469b*, *484b*, *1077a*; *Iáki táki woźnicę żoraw z koni zwáli/ A fam wśiadł/ śilá tłumow/ śilá kozłów gnáli. KmitaSpit C2.*

W porównaniach (22): *March*¹ *A2* [3 r.]; *March*³ *T7* [3 r.]; *Drugiemu by kozłowi ná łbie roftą guzy. RejWiz 15*; *ſtańcie ſię iáko kozłowie przed trzodą [tanquam hirci ante gregem]. BibRadz Ier 50/8*, *Matth 25/32*; *Capero*, *Smarſzczac ſie yáko kozieł. Mącz 34b*; *á [abyś] nie był tylko iáko nádęta dudá/ kthora ácz teź iáko kozieł wrzeſzczy/ ále iż ſłow w niey nie máłz teź iey máło rozumieć. RejZwierz 160*, *28*, *54* [2 r.], *61v*, *62*, *164*, *164v*; *WujNT Matth 25/32. Cf »śmierdzieć jako kozieł«.*

Przysłowia: *Tákże y poćciwemu á ſtátecznemu człowiekowi/ nie lepieyże mu ná to pátrzyć gdi ſie ſzaleńey trzęfá/ ſkaczá/ máłzkáruiá/ rozmáite krothofile wymyſláią/ niźliby ſie ſam trząść rniał/ álbo ſie ſlizáć miał iáko kozieł po lodu RejZwierz 164v*, *62*, *238v.*

A páchołek zaráz/ kiedyś kozieł/ thedy w chlewie twa goſpodá. GórnDworz P8v.

gdy chłop ſiedzi iáko kozieł z ząwiefzoną brodą/ á ni o czym dobrym nie myſli/ iedno tylko iáko kozieł o kápufcie RejZwierz 54.

Zwrot: *»śmierdzieć kozłem, jako kozieł; śmierdzący jako kozieł« [szyk zmienny] (2 : 2; 1)*; *á w tym omocz chuſtkę/ á pocieray gdzie ſmierdzi kozłem. FalZioł V 65v*; *Hircosus*, *Kto nie cudnie pachnie. Smierdzi yáko kozieł párkotem. Mącz 156d*, *262c*; *RejZwierz 71*; *Hircosus – Śmierdzący iako kozieł. Calep 484b.*

Wyrażenie: *»kozieł rogaty« (1)*: *Bo nie widzę s tey brody pożytku żadnego. Dármo iáko v Kozłá wiſi rogátego. RejZwierz 28.*

Zestawienie: »poł kozła« (4): Semicaper, Faunorum et Satyrorum epitheton est, qui inferiore sui parte capris similes pinguntur. – Poł kozła. *Calep* 965a.

Szeregi: »baran(i) albo (i, jako i) kozieł (a. kozłowie); kozły z barany« [szyk 3 : 3] (5; 1): Barani iako j kozłowie maia głos ołobny ktorym łamicze kłobie wołaią czału gich gamratowania *FalZioł* IV 2d; *BielKron* 8v; gdy prorokował o onych Monárchiach pod figurą onych żelázqueznych mężow z gliniánemi nogámi/ [...] álbo onych kozłow z bárány *RejAp* 3v; *RejPos* 323; do párkaczow/ to iest/ y do báránow y do kozłow łtárych/ bo to znáczy słowo Hatudym iáko y wyższy małz. *BudBib* I 465a *marg*; *KlonWor* 19.

»cap albo kozieł« (1): Cilicium, Odzienie albo guniá z włofienia capów álbo kozłów/ też/ kudły kozle. *Mącz* 53d.

[*W przen:*

Zwrot: »kozła postawić« = *zmarszczyć się, zrobić groźną minę; severitudo frontis Cn:* Zaż nie vmiémy/ gdy czuiemy/ że nas kto o co prośić ma/ czołá pomárczyć/ kozłá połtáwić/ brwi do kupy zegnác/ [...] żeby iedno onégo zbydź/ który potrzebuie łálki *SenekaGórn* 35.]

Przen (17) :

a) *O czarcie* (1) :

Wyrażenie: »dziki kozieł« (1): A zły to pamietá czo zle Iełcze niefkacz dzyky Kozle *RejKup* aa5.

b) *bibl. O człowieku grzesznym; haedus Vulg* (16) : Potym fię obroci P. Iezus do kozłow onych ná lewicy/ y łłuchác będzie rozmáitego ná nie obżáłowánia. *SkarKaz* 6b; Nie zgubiłz ty łwych owiec/ pewne łá zbáwienia: Okrom kozłow/ y okrom łyná zátrácenia. *KlonWor* 82.

W przeciwstawiéniach: »owieczka (a. owca) ... kozieł« (9): Azałz nie lepiej być rołkołzną owieczką Páńłką niźli kozłem łmierdzácy? *RejZwierc* 131; *WujNT* 105. *Cf* »oddzielić owce od kozłów«, »postawić kozły po (na) lewicy«, »rozłáczenie kozłow od owiec«.

W połączeniach szeregowych (2): A nákoniec zowie łłodziemy y zdraycámi łwoiemi á kozły łmierdzácy od łtádá iego oddzielonemi/ ktorzy niechcá łłuchác głófu iego. *RejZwierc* 130v, 131v.

W charakterystycznych połączeniach: *kozły czarne, parszywe.*

Zwroty: »łęczyc od kozłow barany« = *oddzielić dobrych od złych* (1): Aż przydzye on Páńłki dzyeń od wiekow wybrány/ Gdy będzye raczył łęczyc od kozłow bárány. *RejPos* 357v.

»oddzielić (a. oddzielać) owce od kozłow, kozły od owieczek« (2; 1): pan bog zna owcze łwoie/ ktore tego iego głófv łłvchaiá. Y oddziela ie od kozłow parłzywych/ á niepołłvłzných łłowv iego/ ktorzy vłtawy y wymyłły łwoie/ przekłádaia nad łłowo boże *SeklWyzn* ov; *RejAp* 160v; *LatHar* 677.

»postawić kozły po lewicy (a. lewej ręce), na lewicy« = *statuere hoedos a sinistris PolAnt, Vulg* [szyk *zmienny*] (2 : 1): A połtháwi owce po práwey ręce łwoiey/ á kozły po lewey. *BibRadz Matth* 25/33; *WujNT Matth* 25/33; Odłáczá czarne od biáłych/ y biáłe owce ná práwicy/ czarne kozły ná lewicy połtáwia/ iáko łam Pan mowi: Wyláczá/ práwi/ złe od łpráwiedliwych. *SkarKaz* 6b.

»rozłáczenie kozłow od owiec« (1): pomiełzáni będą źli z dobremi: Dobrzy máiać dułze iuż łwietne/ cíálá też z dułz fię ołwiece y odmieniá, iáka iest dułzá tákie y cíáło. (*marg*) Rozłáczenie kozłow od owiec. (–) *SkarKaz* 6b.

»uczynić sąd między barany a kozły« = *sądzić dobrych i złych* (1): Oto ia wczynię sąd między owcą á owcą/ między bárány á kozły [*Ecce ego iudico inter pecus et pecus, arietes et hireos*]. *BibRadz Ez* 34/17.

Wyrażenie: »kozieł śmierdzący (niedowiarstwem), smrodliwy« [*szyk 3 : 2*](4 : 1): I owfzem śmierdliwi kozłowie [*jesteście*]/ ktorých nic inżego nietzeka/ iedno wietzny płomień/ płátz/ y zgrzytanie żębów/ iefli fie nieobatyście/ nienawroćicie/ y pokuthowác niebędziecie? *KrowObr* 240v; *RejZwierc* 130v, 131, 131v; nową łáfką Duchá śwego świętego/ dodał fercá przeciw nieprzyaciódom twym/ y nowym piątnem/ iáko owieczkę swoię/ náznaczył cie/ od kozłow niedowiarftwem śmierdzących táżże oddzielił cie *LatHar* 677.

a. *W Starym Testamencie i w starożytności: kozioł jako zwierzę ofiarne; hircus caprarum PolAnt* (85) : *BierEz* H3; *HistAl* Kv; *BibRadz Lev* 23/19, *Num* 7/40, 46, 52, 58, 64, 70; weźmicie kozłá ná ofiárę zá grzechy/ á cielcá y báránká rocznego niepokalánego/ to ieft zdrowego/ ná obiátę/ wołu y fkopu fpokoyne/ á ofiáruycie ie przed Pánem Bogiem z ośobna *BielKron* 37v, 24v, 38, 38v [8 r.], 322, 463; *BudBib Lev* 10/16, *Num* 7/1, 22, 28, 34 (10); *CzechRozm* 101.

W połączeniach szeregowych (48): wślakos mily oycze odpuffczál żydom ijch złości/ gdy tobie owce/ woly/ ij kozly offiarowali. *OpecŻyw* 139v; *RejPs* 74v; *WróbŻołt* 49/9; *HistAl* 18v; *KromRozm II* kv, 12v; *KromRozm III* D7; *KrowObr* 85 [2 r.], 102v, 141v, 182; *Leop Is* 1/11, 34/6, *Ps* 49/1, 65/15, *Ez* 43/25; *BibRadz Num* 7/41, 47, 53, 59, 65 (10); *BielKron* 30, 39; ono kozły/ bárány/ woły/ á to nie krwáwą á wftawiczná onę ofiárę Ciálá y Krwie Pánfkiey ofiáruie. *WujJud* 147v; *BudBib Gen* 32/14, *Lev* 1/10, *Num* 7/17, 23, 29 (11); *CzechRozm* 24; *KochPs* 95; *WujNT Hebr* 9/12, 13, 19, 10/4, s. 316 marg.

W charakterystycznych połączeniach: kozla (a. kozły) ofiarować (17), *palić, zabić* (2).

Wyrażenia: »kozieł Abramow« (1): ná końcu pořthu [*Turcy*] řpráwiá wielkę noc ná pámiátkę kozłá Abrámowego *BielKron* 260.

»kozieł kozi (niepokalany)« (*hebraizm*) (2): A dnia wtorego ofiáruiefz kozłá kozie⁸⁰ nie pokalánego [*hircum caprarum immaculatum*] zá grzech y oczyściá ołtarz iáko oczyćáci y ćielcem, *Leop Ez* 43/12; *BudBib* I 77a marg.

»kozieł zakonny« (1): řam [*Jezus*] ná łobie odnoři grzechy nářze/ kthore [*grzechy*] áby były miály być ofiárą onych kozłow zakonnych zgłádzone *LubPs* Z3v.

b. *Kozioł kastrowany; caper Murm, Mącz, Calep, Cn; hircus castratus Cn* (3) :

Zestawienia: »czyściony [= *kastrowany*] kozieł« = *caper Mącz, Cn* (1): *Caper, Cziściony/ wyrzniony kozieł. Mącz* 34b.

»kozieł trzebiony« (1): *Caper, mas castratus in genere caprino. Kozieł trzebiony. Calep* 160a.

»wałaszony kozieł« (1): *Caper est hircus castratus. ein verřchniten bock. Wálářfony kożyel. Murm* 39.

»wyrzniony kozieł« (1): *Mącz* 34b cf »czyściony koł«.

2. *zool. Capra ibex L. (Rost); koziorożec alpejski; gatunek spokrewniony z kozą domową, występuje w Alpach, na Kaukazie, w północnowschodniej Afryce; caper montanus Murm; capricornus Mącz* (4) :

Zestawienia: »dziki kozieł« (2): *Murm* 39; Co teź drudzy w kołpacech iáko Tátárowie/ Z dwiemá rogi ná głowie/ by dzicy kozłowie. *RejWiz* 161.

»gorny kozieł« (2): *Caper montanus*. ein ſteinbock. Skálny [!] ſlbo gorny dzyky kozyeł. *Murm* 39; *Capricornus*. Kozorożec/ też/ Górny kofieł który ſie ná skálach chowa *Mqcz* 37a.

»kozieł leśny« (1): *Aegoceros*. Latine *Capricornus*, Kozieł leśnyKozorożec. *Inter Alpes frequens*. *Mqcz* 4b.

»kozieł skalny« (1): *Murm* 39 *cf* »gorny kozieł«.

3. *Instrument muzyczny dęty; tibia utricularis Cn* (1) :

Zwrot: »na kozłach grać« (1): [*na Boże Ciało*] ná dudách/ kozłách/ mulciánkách/ ſkrzypicách/ trábách/ gráią *CzechEp* 191.

4. *Krokiew, belki w wiązaniu dachowym, podtrzymujące pokrycie dachu; tignum BartBydġ, Calep; canterii, tegulae Cn* (3) : *Tignum*, balka, ligna laquearium domus quae tecto imponuntur usque ad cacumen aedificii, kozły *BartBydġ* 159, 159; *Tignus*, Trabs, qua varie disposita domus extruitur: et proprie, cui superponitur tectum: a tegendo nomen deductum. – Krokiew, kozieł. *Calep* 1068b.

5. *Stos w formie ostrosłupa lub pryzmy* (1) :

Wyrażenie: »w kozieł ułożony« (1): Struż áby fuchy á wczás bywał w kozieł włożony/ w zámknieniu álbo w íadu kędy. *GostGosp* 90.

6. *n-pers* (6) : kthorego on konya w Gorkach kaczmarzewi kozłowi za dzyąwyącz wyardunkow przedal. *LibMal* 1544/90v; Pan Kozieł ziemíánin Sędomirfkiey ziemie/ [...] ſzedł íam *GórnDworz* P8, P8v; *KochFr* 47 [3 r.].

*** *Bez wystarczającego koniekstu (wyraz cytowany)* (1) : A Ktoś ty? Odpowiedział mu/ Íam íeſt Kozieł. A páchołek záráz/ kiedyś kozieł/ thedy w chlewíe twa goſpodá. [...] to ſłowo dwu wykłádne Kozieł/ ímiechu przyſporzyło. *GórnDworz* P8v.

Synonimy: 1. *cap*; 4. *krokiew*.

Cf KOZ, KOZŁONOĞI, KOŹLEC